

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Практическо богословие“

ЛЮБОМИР ЖАНИНОВ ТРАЙКОВ

Докторант в професионално направление 2.4 „Религия и Теология“

Научна дисциплина „Християнско изкуство“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователната и научна степен
„доктор“

Тема:

**„МИТАРСТВОТА НА ДУШАТА“ В БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА
ЖИВОПИС – XVIII – XIX ВЕК
(ХЕРМЕНЕВТИКА И ИКОНОГРАФИЯ)**

Научен ръководител:

Доц. д-р Иван РАШКОВ Кръстанов

София, 2018 г.

Дисертационното съчинение съдържа общо 249 печатни стандартни страници. Представено е в предговор, увод, три основни глави, заключение, списък със съкращения и използвана литература. За по-голяма прегледност снимковият материал е поместен вътре в текста. Дисертационното съчинение съдържа научен апарат, състоящ се от 656 бележки под линия.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО СЪЧИНЕНИЕ.....	4
1. Актуалност на темата и състояние на проучванията.....	4
2. Обект, предмет, обхват и структура на изследването.....	8
3. Цел и задачи на изследването.....	9
4. Методи на изследването.....	10
II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ.....	12
1. Първа глава.....	12
2. Втора глава.....	13
3. Трета глава.....	14
4. Четвърта глава.....	16
III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	16
IV. ПРИНОСИ.....	20
V. ПУБЛИКАЦИИ.....	20

Изследователският процес по избор и написване на едно дисертационно съчинение е сложен, но същевременно и твърде интересен. В началото на моята докторантура, по предложение на научния ми ръководител – доц. д-р Иван Рашков Кръстанов, приех предизвикателството за написване на богословско – изкуствоведско дисертационно съчинение на тема „Митарствата на душата”. По време на работния процес установих колко трудно се пише научно съчинение по тема, която е извън пределите на човешкия разум, за която има само частично познание и е извън канона на Православната църква. Трудността се увеличи още повече от противоречивата литература, изследваща въпросите от есхатологичен характер. От друга страна, изследването на възрожденските паметници с иконографския цикъл „Митарствата на душата” постави един широк кръг от въпроси за произхода на изобразителните и литературните му образци, за тяхното влияние, за пътищата им на разпространение, за това какви религиозни системи и традиции отразяват. Решаването на поставените проблеми предизвика интереса ми и ме мотивира да напиша дисертационно съчинение на тема: „Митарствата на душата в българската църковна живопис – XVIII – XIX век (херменевтика и иконография)”.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО СЪЧИНЕНИЕ

1. Актуалност на темата и състояние на проучванията

Темата за посмъртната съдба на човешката душа е сред въпросите, които винаги ще представляват интерес за съзнанието на човека. Днешната представа за „Митарствата на душата” е плод от смесването на езически религиозни учения с християнската представа за живота след смъртта.

Проследявайки състоянието на проучванията, ясно проличава, че

темата провокира противоречиви реакции в православния свят. От една страна, се възприема като абсолютно истинно църковно учение, опиращо се на светоотеческата традиция, а от друга, като напълно чужд на Православието гностически мит, отразяващ частни богословски мнения в патристичната и агиографската литература.

През последните години под влияние на редица социални и икономически фактори темата за „Митарствата на душата” става все по-актуална в православното богословие. Основа за нарастващите дискусии са монографиите на: св. Игнатий Брянчанинов и св. Теофан Затворник, св. Иустин Попович, йеромонах Серафим Роуз, архимандрит Серафим Алексиев, монах Пахомий Желев (Зографски), свещеник Даниил Сисоев и др.

Изброените съчинения са най-важните монографии, в които авторите въз основа на по-ранния патристичен опит с митарствата препотвърждават вярата в тях.

От друга страна, противниците на вярата в митарствата, провокирани от горечитираните съчинения, издават свои монографии. Такива са изследванията на: архиепископ Лазар Пюхало, отец Майкъл Азкул и презвитера Ирен Мата, Питър Янси и др.

В изследователската литература се приема, че основният литературен извор на иконографията, отразяваща в най-пълен и систематичен вид представата за „Митарствата на душата”, е Житието на св. Василий Нови. Върху проблематиката и ръкописната традиция на този литературен паметник са посветени множество монографии, статии и студии.

Към настоящия момент отделни проблеми на иконографията на „Митарствата на душата” са разработени предимно в чуждоезичната литература. В този аспект са изследванията на: Николай Покровски,

Владимир Цодикович, Джон Пол Химка, Дейвид Голдфранк, Лилия Бережная и др.

Макар в световен мащаб темата да предизвиква задълбочени дискусии и непрекъснати проучвания, още от средата на XIX век в България все още няма цялостно критично изследване. Основен принос за научното разработване на иконографията на „Митарствата на душата” имат следните автори: Пръв Асен Василиев в своите монографии „Тома Вишанов Молера” (1969) и „Социални и патриотични теми в старото българско изкуство” (1973) прави сравнителен анализ на композицията и поставя въпроса за евентуалния образец, който е използван от банския зограф. Трудовете му са от първостепенно значение за по – нататъшното развитие на изследванията в България. Фрагментарно темата с митарствата от Националното ни възраждане засяга и Атанас Божков в „Български приноси в европейската цивилизация” от 1994 г. Той разглежда проблематиката през призмата на фолклорните и дуалистични мотиви в иконографските програми на възрожденските паметници, давайки за пример митарствения цикъл на Тома Вишанов – Молера от църквата „Покров Богородичен” при постницата „Св. Лука” на Рилския манастир (1811 г.) Изследването поставя въпроса и за предполагаемите образци, ползвани от българските зографи при изпълнението на темата.

През последните години излизат няколко важни публикации и изследвания, които провокират все по – голям научен интерес към „Митарствата на душата”.

През 2011 г. излиза студията: Цикълът „Митарствата на душата” в българската църковна живопис (текст и изображение) на Елена Генова. В нея авторката разглежда основно изобразяването на митарствата в отделен регистър в нартиките на възрожденските храмове. Предлага хронологична рамка на паметниците и на зографите, които ги изпълняват. Изследва хронологията на печатните издания и славянските редакции на

Теодорините митарства. Обръща внимание на формирането на сюжета с митарствата в иконографията на Страшния съд. Посочва пътищата, по които се движат литературните и изобразителни модели, както и влиянията за появата на иконографията с митарствата по българските земи през периода на Възраждането. С изключителен принос за по-нататъшното проучване на проблематика е изследването: „Духовни образи. Руски илюстриран синодик” на Иванка Гергова. В него авторката успява да открие както прототипа на композицията, така и влиянието на миниатюрите от ръкописа за въвеждането на един цял нов цикъл от изображения в българското църковно изкуство. През 2013 г. излиза публикацията: „Митарствата на душата в иконографията на Страшния съд” на Татяна Иванова. В нея авторката обръща внимание на противоречивото възприемане на митарствата, на необходимостта от цялостно изследване на проблематиката в България, на различията между Изтока и Запада по въпроса за съдбата на човешката душа след смъртта. Акцент на работата е произходът и развитието на иконографията на митарствата в композицията на Страшния съд и навлизането им у нас през периода на Възраждането. През 2014 г. Татяна Иванова, докторантка на доц. д-р Иван Рашков, защитава дисертация в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски” на тема: „Страшният съд в монументалната живопис на Българското възрождане – XVIII – XIX век (иконография и херменевтика)”. В съчинението си авторката изследва появата на митарствата в иконографията на Страшния съд, довела до образуването на един специфичен вариант на композицията след XV век в Русия и Западна Украйна.

Историята на проучванията по света и в България показва необходимостта от едно цялостно научно изследване, което да разглежда както произхода, развитието и навлизането на вярата в митарствата в православната есхатология, така също и тяхното отражение в

православната иконография. Периодът на Българското възрождение е най-богат на паметници, в които по един или друг начин се открива темата за „Митарствата на душата”, но и много противоречив. Тогава в нашата страна навлизат голямо количество литературни и изобразителни модели, носещи една различна религиозност, нови за православната ни живопис есхатологични идеи и иконографски теми. Ето защо е важно да се изготви едно цялостно научно изследване, посветено на проблематиката, която поставя иконографията на „Митарствата на душата” с появата си в нашата църковна живопис през XVIII – XIX век.

2. Обект, предмет, обхват и структура на изследването

Обект на изследването са стенописите на митарствата на душата през националното ни Възрождение. Предмет на изследването е тяхното иконографско и богословско съдържание. Дисертацията обхваща периода на Българското възрождение в контекста на времевите характеристики на разглежданите паметници. Долната граница на съчинението се поставя от първия паметник, който представя митарствата на душата (днес вече не съществуващ), старата църква „Св. Богородица Осеновица” на Рилския манастир (1794). Горната граница на изследването се поставя след Освобождението на България от османско владичество (1878), когато стенописи с митарствата на душата се изпълняват в географски области все още под османска власт. Поради тези обстоятелства хронологически изследването ще обхване периода от края на XVIII и почти целия XIX век.

По отношение на териториалния обхват на дисертационното съчинение, са изследвани предимно паметниците, намиращи се на територията на Република България. В случаите, когато е необходимо да се проследят определени процеси, влияния и зависимости, са изследвани някои църкви и манастири, намиращи се извън територията на нашата страна.

Дисертационното съчинение е структурирано в четири глави: първа – представяща изворите и богословските проблеми на темата; втора – проследяваща нейното литературно развитие; трета – анализираща различните влияния и извори (иконографски и литературни), използвани от възрожденските ни зографи при интерпретирането на темата; четвърта – изследваща иконографията на митарствата в творчеството на българските възрожденски школи.

В края на всяка глава са представени кратки бележки с резултатите от решаването на конкретните задачи в отделните проблемни звена.

Към съдържанието на изследването – предговор, увод, четири глави, заключение, списък със съкращенията и цитираната литература, в отделно приложение е поставен използвания илюстративен материал.

3. Цел и задачи на изследването

Целта на дисертационното съчинение е цялостно изследване на иконографските и богословски проблеми, които темата за „Митарствата на душата” поставя през Българското възраждане. Поставената цел ще бъде постигната чрез решаването на отделни задачи в четирите глави:

ПЪРВА ГЛАВА

1. Проследяване произхода и развитието на идеята за „Митарствата на душата”;

ВТОРА ГЛАВА

1. Изследване на основния литературен извор, влияещ за оформянето на иконографията на „Митарствата на душата” и неговото разпространение през вековете;

ТРЕТА ГЛАВА

1. Проследяване на отделните процеси, способстващи за появата и развитието на иконографията на „Митарствата на душата” през Българското възраждане;

2. Класифициране на основните иконографски варианти на „Митарствата на душата” през Възраждането;

3. Изследване на литературния прототип на „Митарствата на душата”, използван от българските възрожденски зографи;

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

4. Изготвяне на обширен корпус от възрожденски паметници с иконографията на „Митарствата на душата”;

5. Анализирание на отделни влияния и приемственост в иконографията на „Митарствата на душата” в българските художествени школи.

4. Методи на изследването

Сложната проблематика, която предлага разглежданата тема, налага както използването на един по – широк интердисциплинарен подход при проучването на всеки християнски паметник, така и изисква по – конкретно съсредоточаване върху точно определена методология за постигане на поставената цел и задачи. Поради тази причина като основни методи на изследването съм определил херменевтичния и иконографския метод. Херменевтичният метод насочва към връзката на богословската херменевтика и екзегеза с разкриването на смисъла на християнските иконографски сюжети. Образният език на Свещеното Писание предоставя готови картини на християнското изкуство, чийто смисъл може да се идентифицира чрез принципите и правилата на библейската херменевтика, които в систематичен порядък разкриват буквалното или преносното значение на даден символ, образ, библейска фигура, жанр. При интерпретацията на композиционната схема от образи на „Митарствата на душата” е необходимо да се идентифицират: 1. Основните извори – апокрифни, агиографски, химнографски и библейски текстове и техните

тълкувания, които залягат в оформянето на сюжета; 2. Идентифициране на факторите на контекста – социални и църковни проблеми, лични предпочитания на зографа и поръчителите. От прилагането на тези стъпки към всеки един от елементите на иконографията на „Митарствата на душата” в светлината на православната догматика, може да се достигне до правилната интерпретация на сюжета.

С използването на иконографския метод се описват основните варианти на „Митарствата на душата”, дава им се ясна класификация, проследява се появата на точно определени композиционни елементи, свързани с контекста на възникване или промяната на сюжета.

Към тези два основни метода в изследването са използвани и подходите на: сравнителният анализ, историко – критичният метод, периодизацията, типологизацията, биографичният и хипотетичният метод.

Гръцките и славянските текстове в дисертационното съчинение са предадени според оригиналния им вид в стенописите, без да бъдат нормализирани спрямо граматичните и правописните норми. Имената на чуждестранните изследователи са фонетично предадени според прочитането им на съответния език. Библейските имена и съкращенията им са изписани според правописа на съвременния български език.

Цитатите от Свещ. Писание на Стария и Новия Завет, както и изписването на книгите им, са по синодалното издание на Библията от 1992 г. на Св. Синод на БПЦ.

Цитатите в дисертационното съчинение са в последователен ред, изведени на всяка страница в бележки под линия.

Илюстративният материал е в отделно приложение. В по – голямата си част е авторски или предоставен директно от архива на колеги изследователи. Поради тази причина не се посочват конкретни издания, от които са взети изображенията. В случаите, когато са използвани фотоматериали от монографии, те са цитирани в бележките под линия.

II. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА

Първа глава: „Въведение в темата” – разглежда основните аспекти на православната есхатология и очертава рамката, в която се движи представата за небесните митарства. Обръща внимание на проблема между Източната и Западната църква за състоянието на душата след смъртта. Прави опит да открие произхода на идеята за задгробното пътуване на човешката душа и нейното разпространение в християнската богословска мисъл.

Православното учение за последните времена се съдържа в Свещ. Писание на Стария и Новия Завет, в тълкуванията на светите отци, в Никео-Цариградския символ на вярата, в литургическия живот на Църквата и в агиографската литература. Православната есхатология се разделя на обща и частна. Частната есхатология разглежда задгробната съдба на човешката душа преди настъпването на Второто Христово пришествие на земята в края на историческото време. Според православното учение след смъртта душата се разделя от тялото и се явява на първи съд – нар. Частен. Спорен остава въпросът как точно се извършва този съд – чрез собствената съвест на душата или чрез преминаването ѝ през митарствата. След Частния съд душите се разделят на праведни и неправедни. Праведните са в непълно блаженство в Рая, а неправедните – в непълна мъка в Ада до Всеобщия съд, след който ще получат окончателната си присъда.

Опитът за установяване на произхода на концепцията за „митарствата на душата” показва нейния предхристиянски и гностически характер. Приведените примери отразяват многопластови идеи, натрупани с течение на вековете, които рефлектират както върху оформянето на

идейната структура на композицията, така и върху прибавянето или отнемането на определени нейни елементи в християнската литература.

Своето последващо развитие темата намира в християнската агиографска литература. В периода от IV – IX век за задгробното пътуване на човешката душа пишат редица свети отци. Авторството на тези произведения се възприема различно от Православната църква. Въпреки това те имат съществена роля за постепенното оформяне на темата, чиито основни етапи от развитието ѝ са съпътствани с включването на нови елементи.

ВТОРА ГЛАВА

Втора глава: „От текста към образа” запознава с основния литературен извор за небесните митарства. Проследява неговото разпространение в православния свят и отбелязва навлизането му по българските земи.

Представата за „Митарствата на душата” се формира постепенно, като основните етапи от развитието ѝ са свързани с появата и включването на нови извори. Във възрожденската композиционна схема на иконографския цикъл „Митарствата на душата” се отразява многовековна традиция, интегрираща в себе си както предхристиянски – езически вярвания, така и текстове, създадени на християнска почва, заети от: апокрифната, агиографската и химнографската литература, от омилетичните и морализаторски сборници. Решаването на богословските и херменевтични проблеми на темата за „Митарствата на душата” зависят от правилното идентифициране на конкретните извори и контекста им, залегнали в основата на композиционната схема на цикъла.

Систематичният си вид представата за задгробното пътуване на човешката душа през въздушните селения, обитавани от зли демони, получава през X век. Век, през който във Византия се повишава интересът

към дявола и неговите служители. Интерес, който през следващите векове ще нараства и на Изток и на Запад. Най-ярък изразител на този интерес във византийската агиография представлява Житието на св. Василий Нови. Текст, който с появата си се възприема противоречиво в православния свят, но е широко познат през Късното средновековие сред южните славяни и в Русия. В славянската литература житието на св. Василий Нови се разпространява в две редакции – южнославянска и руска.

Прекият литературен извор на иконографията „Митарствата на душата” е тази част от житието на св. Василий Нови, описваща прехода на преподобна Теодора през въздушните митарства. В славянската литература „Митарствата Теодорини” се разпространяват или заедно с житието на св. Василий Нови, или като самостоятелен текст, често преработван под различни заглавия. Текстът с митарствата се среща най-често в състава на различни литературни сборници и дамаскини със смесено съдържание. Тези книги обикновено съставени в монашеска среда, съдържащи кратки агиографски разкази и слова на свети отци са подходящ материал за иконографски наръчници.

С важна роля за разпространението на представата за митарствата през периода на Българското възраждане е и отпечатването на разказа с „Теодорините митарства” в отделно книжно тяло.

ТРЕТА ГЛАВА

Трета глава: „Стенописният цикъл „Митарствата на душата” в българската църковна живопис – XVIII – XIX век” започва с културните процеси на Българското възраждане, предпоставящи появата и разпространението на нови иконографски теми в българското църковно изкуство. Разглежда появата, развитието и типологията на иконографията на „Митарствата на душата”, като търси нейния евентуален прототип.

Посочва конкретния иконографски образец, ползван от българските възрожденски зографи.

Периодът на Българското възраждане отбелязва навлизането на един нов за нашата църковна живопис изобразителен цикъл. Благодарение на активното движение на иконографски материали: щампи, рисунки, ерминии, богато илюстрирани сборници и дамаскини с морализаторски характер, иконографията на „Митарствата на душата” навлиза в страната ни в две основни форми – като отделен изобразителен цикъл и като интегриран елемент в композицията на Страшния съд. Новата иконография навлиза основно през Русия и Украйна, като се възприема и разпространява от точно определени зографски школи.

Първи интерпретатор на изобразителния цикъл в България е основателят на Самоковската художествена школа – Христо Димитров. Неговата композиционна схема продължава да се използва с незначителни промени и от следващите поколения самоковски зографи.

В Банската художествена школа цикълът „Митарствата на душата” се изобразява единствено от нейния основател – Тома Вишанов – Молера, който изпълнява копие на литературния му прототип.

В Тревненската и Банската живописни школи „Митарствата на душата” се изобразяват и като иконографски елемент в композицията на Страшния съд. В този вариант митарствата се изобразяват като змия с увита лента по тялото, с изписани по нея грехове. Изследването на произхода на иконографията показва, че лентата с изписани грехове, изобразява митарствата на преподобна Теодора от житието на св. Василий Нови, изразяващи идеята за това как се определя праведността или греховността на душата на Частния съд. Извършването на Частния съд на душата чрез митарствата не се приема от Православната църква и е сред неканоничните елементи и иконографски теми в българското църковно изкуство.

Освен големите зографски школи през периода на Българското възраждане изобразителният цикъл „Митарствата на душата” работят и други зографи, които често са самоуки и нямат творческите и богословски възможности на известните майстори. Към края на XIX век те са основните интерпретатори на цикъла (зографската фамилия Минови и др.). В техните творби, определяни като „примитиви” или „наиви”, първоначалната иконографска структура на „Митарствата на душата” се променя, губи своята цялост и богословски смисъл.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Четвърта глава: Проследява разпространението на иконографията в творчеството на българските възрожденски школи. Подробно е представена приемствеността в изобразяването на стенописния цикъл „Митарствата на душата” в Самоковската школа, тъй като най – ясно отразява основните процеси в развитието на композицията. Следват представителите на Банската художествена школа, зографската фамилия Минови и някои други зографи, работили в България.

Четвърта глава няма претенцията за пълна изчерпателност на всички възрожденски паметници, в чиито иконографски програми присъстват „Митарствата на душата”, а само на най – важните, от които могат да се извадят общите изводи за композицията през периода.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проучването на основните иконографски и богословски проблеми, които поставя появата на изобразителния цикъл „Митарствата на душата” през Българското възраждане, достига до следните изводи и резултати в четирите глави:

В Първа глава правилното идентифициране на произхода на идеята за „Митарствата на душата” е постигнато чрез изследване на основните християнски и езически възгледи за съдбата на човешката душа отвъд смъртта. Анализът на тези специфични есхатологични концепции позволи ясно да се очертаят основните мотиви, модели и идеи, залегнали при оформянето на идеята през вековете. Идентифицирани са основните етапи от развитието на идеята в християнската литература.

Извършените в Първа глава анализи на православната есхатология, на отделните религиозни учения и тяхното влияние в християнската литература при оформянето на мотива за „Митарствата на душата”, изпълняват поставената задача – да се проследи първоначалният произход и развитие на идеята за „Митарствата на душата”.

Втора глава започва с изследване на основния агиографски извор, в който концепцията за „Митарствата на душата” намира своя напълно завършен вид – Житието на св. Василий Нови. Голямата популярност на този агиографски текст (със съмнителен произход) се потвърди от широкото му разпространение както в гръцката, така и в славянската литература. Специално внимание бе отделено на тази част от Житието, описваща разказа на преподобна Теодора, за преминаването на нейната душа през въздушните митарства. От изследването на разказа за „Митарствата на преподобна Теодора” в сборници и дамаскини, съдържащи жития, слова и поучения с морализаторски характер, бе установено, че това е текстът с безспорно влияние за формирането на възрожденската иконография на митарствата.

Трета глава започва с проследяване на основните социално – икономически и културни процеси, характерни за периода на Националното ни възраждане. Тогава в българското общество започват процеси, синхронни на тези от периода на Европейското просвещение, които протичат през целия XVIII до началото на XIX век. Започвайки от

архитектурата, само за няколко десетилетия след написването на Паисиевата „История славянобългарска“ през 1762 г., обликът на църковното ни изкуство е вече променен. Новата църковна живопис звучи с национален характер. В иконографската програма на православните храмове се изписват български светии, навлизат различни чуждестранни влияния и редица нови теми, чиято каноничност често се пренебрегва. Установено бе, че основните пътища, по които пристигат новите иконографски модели у нас са: директни – чрез пренасяне на различен илюстративен и литературен материал от големите европейски столици, и индиректни – чрез по – близките до нас православни страни (Румъния, Сърбия, Гърция) и монашеската република Атон. Отбелязано е влиянието за формирането на иконографията „Митарствата на душата“ на украинските и руски литературни и изобразителни източници.

Анализирането на литературния прототип на първата възрожденска иконография на „Митарствата на душата“ в България, тази в Рилския манастир от края на XVIII и началото на XIX век, потвърждава хипотезата, че иконографският модел пристига у нас от север. Така се установява един от пътищата на културните взаимодействия през периода на Възраждането.

Четвърта глава проучва възрожденските паметници с иконографията на „Митарствата на душата“. Хронологически и типологически проследява изобразителния цикъл в творчеството на българските художествени школи. Това доведе до класифицирането на два основни иконографски варианта на митарствата Теодорини, които навлизат в българското църковно изкуство през периода на Възраждането като отделен изобразителен цикъл и като съставна част от композицията на Страшния съд.

Интеграцията на митарствата в иконографията на Страшния съд започва през XV век в Украйна и Русия. Този иконографски вариант се развива и разпространява основно в руското изкуство, а редакцията му,

която пристига през Възраждането в България, се оформя през XVII век в руските типографии. В този вариант митарствата се изобразяват като змия с увита лента по тялото, с изписани по нея грехове. Изследването на произхода на иконографията показва, че лентата с изписани грехове изобразява митарствата на преподобна Теодора от Житието на св. Василий Нови. Те изразяват идеята за това как се определя праведността или греховността на душата на Частния съд. Извършването на Частния съд на душата чрез митарствата не се приема от Православната Църква и е сред неканоничните елементи и иконографски теми в българското църковно изкуство. Този т. нар. „руски“ вариант на Страшния съд се разпространява през Възраждането в Тревненската и в Банската художествена школа.

Четвърта глава акцентира върху иконографията на самостоятелния изобразителен цикъл „Митарствата на душата“. Той се изпълнява с особена последователност от зографите на Самоковската художествена школа. Най – вероятно е изобразен за първи път през 1794 г. в стария риломонастирски католикон „Св. Богородица Осеновица“ от Христо Димитров; също от основоположника на Банската художествена школа – Тома Вишанов – Молера през 1811 г., в притвора на църквата „Покров Богородичен“ на Рилския манастир, както и от някои други зографи в България през последните десетилетия на XIX век, когато иконографията често губи своята първоначална композиционна цялост и мащаб.

Четирите глави на дисертационното съчинение са опит да бъде изградена цялостна рамка, която очертава проблемите на изобразителния цикъл „Митарствата на душата“ през Националното ни възраждане.

Идентифицирането на произхода на идеята, залегнала в иконографията през Възраждането, отразява навлизането на един нов прочит на християнската есхатология, създаден в отделни топографски области и центрове с различни религиозни наслоявания. Променената есхатология рефлектира върху иконографията. Представата за митарствата

навлиза първоначално в страните с католическо влияние – Русия и Украйна, докато в България в края на XVIII и началото на XIX век, когато западни и източни идеи се смесват в православно изкуство.

През последните десетилетия на XIX век се наблюдава упадък на иконографията с „Митарствата на душата”, а през XX век в християнското изкуство навлизат влиянията на светската академична живопис.

IV. ПРИНОСИ

Изследването на иконографията на „Митарствата на душата” през Българското възрождане доведе до следните приноси моменти в дисертационното съчинение:

1. Проследяване произхода на основните извори и тяхното богословско тълкуване, залегнали в иконографията на „Митарствата на душата”;
2. Анализирание на различните влияния и извори (богословски и иконографски), използвани от българските възрожденски зографи;
3. Изграждане на рамката, в която протичат иконографските процеси на „Митарствата на душата” през Възраждането;
4. Съставяне на корпус от възрожденски композиции с „Митарствата на душата” по художествени школи и зографски фамилии.

V. ПУБЛИКАЦИИ

Публикации, свързани с темата на дисертационното съчинение

1. Стенописният цикъл „Митарствата на душата” в нартиката на църквата „Св. Троица”, с. Извор (Босилеградско). – Мултикултурният човек. Сборник в чест на проф. д-р.и.н. Камен Гаренов (отец Петър Гарена). Т. 2, Богословие, църковна история и християнско изкуство Общество, образование и култура. С., 2016, с. 120-142. [ISBN 978-619-176-080-0]

2. Стенописният цикъл „Митарствата на душата” в църквата „Св. Димитър”, с. Тешово (Благоевградско) – Мисъл, слово, текст. Т. 2, Традиция VS Теология: Синергия и Практика. Пловдив, 2016, с. 171-183. [ISSN 2534-9694]
3. Стенописният цикъл „Митарствата на душата” в българската църковна живопис (смисъл и съдържание). – Мисъл, слово, текст. Т. 4, Богословски рефлексии, сегменти и дискусии в православната теология. Пловдив, 2017, с. 169-181. [ISSN 2534-9694]

Други публикации

1. Проблеми на словото в публичното пространство (богословски анализ). – публикувана в сайта на проект „BG051PO001-3.3.06-0061 „Образование, религия, медии, политика: анализ на реалности” към СУ „Св. Климент Охридски” [<http://publicityresearch.bg/> Електронен ресурс към 2014 г.]